

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

РЕГЕЙЛО ІРИНА ЮРІЇВНА

УДК 378.2 (477) “19/20”

**ТЕНДЕНЦІЇ ПІДГОТОВКИ НАУКОВИХ І
НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ
В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Державному вищому навчальному закладі “Університет менеджменту освіти” Національної академії педагогічних наук України.

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
СИСОЄВА Світлана Олександрівна,
 Київський університет імені Бориса Грінченка,
 завідувач науково-дослідної лабораторії освітології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
ДЕМ’ЯНЕНКО Наталія Миколаївна,
 Національний педагогічний університет
 Імені М.П. Драгоманова, завідувач кафедри педагогіки і психології вищої школи;

доктор педагогічних наук, професор
СОКОЛОВА Ірина Володимирівна,
 Маріупольський державний університет,
 декан факультету іноземних мов;

доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник
ТАЛАНОВА Жаннета Василівна,
 Інститут вищої освіти НАПН України,
 завідувач відділу політики та врядування у вищій освіті.

Захист відбудеться 9 квітня 2015 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.01 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ - 30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розісланий 6 березня 2015 року.

**Вчений секретар
 спеціалізованої вченої ради**

В.Д. Сиротюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розвиток системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні – це невід’ємна частина вітчизняного державотворення, важливий чинник національно-культурного відродження країни. Сучасний поступ освіти України в Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір висуває нові завдання щодо підготовки фахівців вищої кваліфікації, модернізації структури освітньо-кваліфікаційних рівнів, здійснення якісного переходу до третього ступеня – доктора філософії, який у Болонській декларації визначено як невід’ємний складник триступеневої системи підготовки. Необхідність переосмислення концептуальних засад докторської підготовки та її включення до освітніх рівнів відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (1997 р.), Болонської декларації (1999 р.) і Лісабонської стратегії (2000 р.) є одним із вагомих чинників успішної інтеграції України в Європейський простір вищої освіти та Європейський дослідницький простір, реалізації європейських кваліфікаційних метарамок. Саме тому підготовка здобувачів наукового ступеня, які здійснюють активне втілення реформаційних перетворень відповідно до викликів часу та інноваційного розвитку суспільства, є виключно важливим процесом для кожної країни.

Реалізація поставлених завдань щодо підготовки здобувачів наукового ступеня має спрямовуватися не тільки на інтернаціоналізацію вищої освіти, а й на збереження кращих національних традицій у підготовці фахівців вищої кваліфікації, зумовлених культурно-історичною спадщиною і менталітетом народу, та спонукати до набуття європейських стандартів її якості. Ключовою умовою сучасного реформування системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні є критичне осмислення історико-педагогічного досвіду їхньої підготовки, урахування недоліків і здобутків минулого й сьогодення, виявлення прогресивних чинників функціонування таких механізмів підготовки фахівців вищої кваліфікації, творче використання яких сприятиме підвищенню її якості та зростанню освітнього потенціалу суспільства.

Пріоритетні напрями підготовки фахівців вищої кваліфікації відображено в основних положеннях Конституції України (1996 р.), законах України “Про освіту” (1992 р.), “Про вищу освіту” (2014 р.), “Про наукову і науково-технічну діяльність” (1991 р.), постановах Кабінету Міністрів України “Про затвердження Положення про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів” (1999 р.), “Про затвердження Національної рамки кваліфікацій” (2011 р.).

Дослідження з проблем підготовки наукових кадрів в Україні започатковане з XIX століття в працях відомих учених, педагогів, громадських діячів, істориків, зокрема Д. Багалія, В. Бузескула, М. Владимирського-Буданова, О. Потебні, М. Тихоновича, В. Шульгіна та ін.

У радянський період дослідження здійснювалися за такими аспектами: висвітлення історичного аналізу підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у галузі радянської історіографії 1920-1950-х років (О. Бейлін, М. Бистров,

В. Єсаков, К. Галкін, М. Покровський, А. Синецький та ін.); кількісне та якісне зростання підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у 1960-1980-х рр. (Є. Алексєєв, В. Єсаков, Л. Іванова, Ю. Курносів та ін.); теоретичний аналіз щодо вдосконалення відбору, планування підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та статистичні відомості про наукові кадри, підвищення їхнього ідейно-політичного і теоретичного рівня, наукові зв'язки з іншими республіками та міжнародна співпраця у 1970-1980-х рр. (А. Багаєв, В. Запольська, Т. Кочурова, В. Клименюк, Ю. Ключко та ін.); організація наукової діяльності в Україні у 1980-х рр. (В. Байдаков, Г. Добров, В. Ільїних, В. Кременицький, Ю. Курносів, В. Марущак, А. Склярєнко та ін.); деякі проблеми атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (К. Гусєв, Б. Лебін, Б. Розов та ін.).

Розбудова незалежної Української держави зумовила активне переосмислення діяльності всіх ланок наукового та освітнього простору, з-поміж яких підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів, що була визначена Б. Патеном як один зі стратегічних напрямів пріоритетного розвитку науки. Проблеми роботи аспірантури та докторантури як основного інституту підготовки фахівців вищої кваліфікації почали розглядатися в площині діяльності вищої школи (Т. Бессалова, М. Мірошніченко), становлення наукового потенціалу (Т. Заяць, О. Курочкіна, О. Кучинська, К. Степанкевич), атестації здобувачів наукового ступеня (Є. Козаков, В. Прєсняков).

Підготовка фахівців вищої кваліфікації через аспірантуру і докторантуру вивчалася вченими різних галузей наук: істориками (О. Осмоловська, Т. Полушкіна, Т. Сидорчук), економістами (І. Булкін, Ю. Жукова, О. Жилінська, Л. Лиськова, О. Обушна), філософами (О. Кубальський), юристами (І. Костенко), представниками науки з державного управління (О. Котова, С. Майборода).

У педагогічній теорії проблему підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів висвітлено здебільшого в історичному контексті: організація науково-дослідної роботи викладачів і студентів вищих навчальних закладів України у ХІХ столітті (О. Мартиненко, О. Микитюк, Н. Пузирьова) і на сучасному етапі (Г. Антощук, С. Гасанов, П. Леоненко, М. Садовий); проблеми управління в умовах євроінтеграції (Є. Чернишова, Г. Штомпель, В. Саюк); різні аспекти компаративного аналізу докторської освіти в зарубіжних країнах (В. Луговий, Л. Лобанова, О. Поживілова, Ж. Таланова); розвиток наукового потенціалу (М. Бірюкова), організація, методика (Н. Кушнарєнко, В. Шейко) і методологія (Л. Ваховський, С. Гончарєнко, О. Сухомлинська) науково-дослідницької діяльності здобувачів, деонтологічна підготовка в аспірантурі (Г. Полякова) та деякі проблеми атестації наукових і науково-педагогічних кадрів (В. Сергієнко, І. Жилєєв, В. Торкатюк, Б. Мокін).

Науковий дискурс англomовних джерел із зазначеної проблеми дає змогу визначити основні напрями досліджень зарубіжних учених: методологія докторської освіти (К. Бічамп (С. Beauchamp), М. Джазвак-Мартек (М. Jazvas-Martek), Л. МакАлпін (L. McAlpine); провідні тенденції в умовах глобалізації (Ф. Альтбах (Ph. Altbach), Л. Райзберг (L. Reisberg), Л. Рамблі (L. Rumbley);

реформування докторської освіти в Європі (А. Бітусікова (A. Bitusikova), Дж. Еггермонт (J. Eggermont), Дж. Чамбаз (J. Chambaz), зокрема в умовах “економіки знань” (У. Шрайтерер (U. Schreiterer); проблеми наукового керівництва (Ч. Парк (Ch. Park) і Т. Гетфілд (T. Gatfield), Т. Мейнхард (T. Mainhard), Р. ван дер Рійст (R. vanderRijst), Дж. ванТартвійк (J. van Tartwijk), Т. Вуббелс (T. Wubbels), А. Лі (A. Lee), Т. Йоргенсен (Th. Jorgensen); виклики і підтримка розвитку докторських програм (С. Гарднер (S. Gardner), стан докторської освіти (Р. Еренберг (R. Ehrenberg), Дж. Джейкубсон (G. Jakobson), Дж. Гроен (J. Groen), зокрема з педагогіки (Б. Адкінс (B. Adkins) та труднощі, з якими стикаються здобувачі ступеня PhD (Х. Кернс (H. Kearns), М. Гардінер (M. Gardiner), К. Маршалл (K. Marshall).

Водночас вивчення сучасних наукових праць свідчить, що історико-педагогічний аналіз формування тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації ще не був предметом окремого цілісного дослідження. Поза увагою вчених залишилися узагальнення вітчизняного досвіду підготовки фахівців вищої кваліфікації, зміст, організаційні форми та особливості їхньої підготовки на різних історичних етапах. Актуальність дослідження обраної проблеми підсилюється необхідністю подолання наявних суперечностей між:

- європейським вибором розвитку вищої освіти в Україні і недостатнім розробленням напрямів підготовки здобувачів наукового ступеня в площині приєднання до Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору;

- розумінням соціальної значущості якісної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації і відсутністю цілісного узагальнення вітчизняного досвіду їхньої підготовки, що має створити підґрунтя для збереження національних освітніх традицій у європейському перетворенні докторської освіти;

- необхідністю реалізації Закону України “Про вищу освіту” (2014 р.) щодо запровадження відповідної освітньо-наукової програми для здобувачів наукового ступеня доктора філософії і недостатнім розробленням цілісної стратегії підготовки здобувачів наукового ступеня в сучасних умовах;

- задекларованою необхідністю підготовки фахівців на освітньо-науковому рівні вищої освіти і відсутністю обґрунтованих напрямів докторської підготовки з урахуванням європейських тенденцій.

Дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – ХХІ столітті сприятиме подоланню суперечностей розвитку освіти на третьому циклі вищої освіти, забезпечить підґрунтя ефективного впровадження Закону України “Про вищу освіту” (2014 р.) та успішного приєднання до Європейського простору вищої освіти.

Ураховуючи соціальну значущість якісної підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації для формування і розвитку людського капіталу країни, наміри України щодо приєднання до Європейського простору вищої освіти та Європейського дослідницького простору, а також недостатню

теоретичну розробленість проблеми та її практичне впровадження, темою дослідження обрано **“Тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота є складником комплексної теми науково-дослідної роботи ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України “Теоретико-методичні засади підготовки науково-педагогічних кадрів у системі післядипломної освіти” (державний реєстраційний номер 0112U000666). Тему дисертації затверджено вченою радою ДВНЗ “Університет менеджменту освіти” НАПН України (протокол № 2 від 23 березня 2010 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25 травня 2010 р.).

Об'єкт дослідження – підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні.

Предмет дослідження – тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття.

Мета дослідження – на основі цілісного наукового аналізу вітчизняної системи підготовки фахівців вищої кваліфікації виокремити тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття.

Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Вивчити стан дослідження проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії.

2. Проаналізувати базові поняття та сформулювати концепцію дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття.

3. Обґрунтувати в обраних хронологічних межах основні періоди та етапи підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні.

4. Виявити передумови, що впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у кожному історичному періоді.

5. Охарактеризувати законодавчі та нормативно-правові акти щодо підготовки фахівців вищої кваліфікації.

6. Проаналізувати організацію та особливості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у кожному історичному періоді.

7. Дослідити тенденції, які сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, та гальмували її протягом ХХ – початку ХХІ століття.

8. Розкрити роль Національної академії педагогічних наук України у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

9. Визначити перспективні напрями підготовки здобувачів наукового ступеня в ХХІ столітті в контексті євроінтеграційних тенденцій.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1917-2010 рр. Нижню хронологічну межу (1917 р.) встановлено з огляду на повалення в українських

землях монархічної імперії та проголошення Української Народної Республіки. Верхню (2010 р.) – визначено зміною суб'єктів управління процесами підготовки та атестації кадрів вищої кваліфікації, зокрема ліквідацією Вищої атестаційної комісії України відповідно до Указу Президента України “Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади” (2010 р.) та покладанням її функцій на Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. Водночас, в окремих випадках, з метою більш глибокого розуміння сутності явищ, передбачено розширення хронологічних рамок дослідження щодо висвітлення історії розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні як цілісного явища.

Вибір територіальних меж дослідження зумовлено передусім наявністю спільних чинників на території різних областей України: політичних, історичних, соціально-економічних і культурологічних. Це дало підстави розглядати території областей сучасної Центральної, Східної і Південної України, які входили до складу Російської імперії до 1917 р., з 1917-1919 рр. – до УНР, 1919-1922 рр. – до УСРР, 1922-1991 рр. – до УСРР і УРСР у складі СРСР, та України з 1991 р., як єдиного освітнього простору, у якому функціонувала цілісна система підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Концепція дослідження. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації є складною системою, параметри і властивості якої під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників мають тенденцію до змін, що вимагає аналізу її в обраних хронологічних межах у контексті розвитку суспільства. Науковий пошук здійснювався в площині обґрунтованої авторської періодизації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні протягом ХХ – початку ХХІ століття, що забезпечило його розгортання в історичному поступі та проблемно-логічній послідовності.

Дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації реалізовано на засадах системного, системно-хронологічного, історіографічного, культурологічного, аксіологічного, акмеологічного підходів.

Філософські положення системного підходу як методологічного способу пізнання особливостей розвитку підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та взаємозалежності і взаємовпливу явищ об'єктивної дійсності дає змогу виокремити множину взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, підпорядкованих певній меті, у період Української Народної Республіки, Української СРР, Української РСР у складі СРСР, незалежної України, – забезпеченню освітньої галузі кадрами вищої кваліфікації; створити підґрунтя для прогнозування глобалізаційних процесів, явищ, а також ініціювати законодавчі та нормативно-правові зміни, що врегулюють відповідальність державних та інших управлінських структур наукової й освітньої галузей; здійснити глибокий і всебічний аналіз трансформації системи підготовки фахівців вищої кваліфікації у нову її якість – третій освітньо-кваліфікаційний рівень.

Системно-хронологічний підхід, покладений в основу концепції, застосовано для розгляду підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої

кваліфікації як складного, суперечливого і неперервного процесу, детермінованого умовами в соціально-політичній сфері, системі вищої освіти, науковій діяльності, розвитку і становленні педагогічної науки й освіти, та визначенні історичних періодів підготовки здобувачів наукового ступеня.

Історіографічний підхід використано у вивченні підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів як сукупність послідовних етапів з притаманними йому тенденціями сприятливого або гальмівного характеру; як цілісну частину педагогічної науки із системою джерел, які розкривають різні аспекти проблеми у контексті історичного розвитку, зокрема, педагогічну теорію і практику підготовки кадрів вищої кваліфікації у вищих навчальних закладах та наукових установах; накопичення наукового знання про аспірантуру, докторантуру, інститут здобувачів наукового ступеня; історію присудження наукових ступенів.

Культурологічний підхід дав змогу розглядати підготовку фахівців вищої кваліфікації в системі вищої освіти як частину національної культури, у якій відображено культурні цінності, традиції української культури, а також як елемент світової культури в її культуровідповідності, що націлює на розгляд процесу формування професійної компетентності ученого, педагога-дослідника, здобувача наукового ступеня як підсистеми загальної культури людини. Вхідження України до Європейського простору вищої освіти, здійснення модернізації національної освіти і науки, зокрема підготовки здобувачів на третьому циклі вищої освіти, неможливе без урахування культурних надбань протягом XX – початку XXI століття.

Аксіологічний підхід, який застосовувався в дослідженні для виявлення ціннісно-сміслових орієнтирів в історико-педагогічному досвіді, сприяв розкриттю ціннісно-гуманістичних засад наукової і науково-педагогічної діяльності, а також становить “найпріоритетнішу виховну проблему” в умовах “кризи моральності і правосвідомості, соціальної нестабільності, політичної дезорієнтації, деморалізації молоді” (О. Сухомлинська).

Акмеологічний підхід використано для дослідження підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів як неперервного, свідомого, цілеспрямованого процесу особистісного і професійного зростання та досягнення професійної зрілості за умови взаємодії внутрішніх значущих складників та активно-творчого сприйняття зовнішніх чинників. Як методологічний напрям вивчення професійного становлення педагога акмеологічний підхід слугував визначенню портрета сучасного аспіранта та виявленню впливів зовнішніх і внутрішніх чинників на результативність підготовки дисертаційного дослідження.

Концепція дослідження конкретизується методологічною та теоретичною основою дослідження, а також визначеними методами дослідження.

Методологічну основу дослідження становлять на філософському рівні – положення щодо розвитку єдності теорії і практики, на рівні загальнонаукової методології – положення про гуманізацію і гуманітаризацію освіти та принципи науковості, об’єктивності й історизму, цілісності, соціальної зумовленості, об’єктивності, культуровідповідності, єдності національного і загальнолюдського.

На рівні конкретно наукової методології – концептуальні положення щодо розвитку неперервної професійної освіти, зокрема педагогічної, неперервність і комплексність професійної підготовки фахівців вищої кваліфікації; а також положення, викладені в законах України та міжнародних нормативно-правових актах щодо освітнього процесу на третьому освітньому рівні і забезпечення його якості. На технологічному рівні – методика проведення дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття із використанням широкої джерельної бази, зокрема, архівних джерел, законодавчих і нормативно-правових актів, наукових матеріалів.

Теоретичну основу дослідження становлять: філософські концепції функціонування та розвитку освітніх систем у контексті глобалізації, збереження їхньої національної ідентичності (В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк) у різні історичні періоди (В. Липинський, М. Виговський, М. Кузьменко) та пошуки нових парадигм їхньої модернізації (М. Михайльченко, О. Савченко); методологічні засади наукового дослідження (С. Гончаренко, Г. Добров, Т. Дмитренко, В. Курило, В. Краєвський, В. Шейко); становлення та розвиток науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах України (О. Микитюк, В. Степашко); теорія діяльності й розвитку особистості (Г. Балл, М. Боришевський); концепція неперервної професійної освіти (В. Луговий, Н. Ничкало, В. Олійник, С. Сисоєва); теоретичні засади розвитку вищої педагогічної освіти (В. Бондар, О. Глузман, Н. Дем'яненко, В. Майборода, О. Мещанінов); акмеологічна концепція розвитку професіонала (В. Вакуленко, Г. Данилова); компетентнісний підхід (І. Бех, І. Зимня, О. Хуторської); концептуальні засади розвитку (О. Сухомлинська) і підходи щодо історико-педагогічної науки в Україні (Л. Березівська, Л. Вовк, Н. Гупан, П. Лузан, Н. Побірченко, М. Ярмаченко) та окремі періоди розвитку педагогічної науки (О. Адаменко); положення методології порівняльної педагогіки щодо визначення тенденцій у Європейському Союзі (О. Локшина, О. Матвієнко, О. Огієнко, Л. Пуховська, А. Сбруєва); а також праці російських (А. Іванов, В. Байденко, Б. Бедний, А. Грибанькова, О. Якушев), білоруських (Н. Гулько, В. Шаршунов) і зарубіжних (Дж. Берн (J. Byrne), Т. Йоргенсен (Th. Jorgensen), Т. Луккола (T. Loukkola), Я. Садлак (J. Sadlak) учених щодо підготовки здобувачів наукового ступеня, її тенденцій (Ф. Альтбах (Ph. Altbach), Дж. Чамбаз (J. Chambaz), А. Сурсок (A. Sursok), реформування докторської освіти (А. Бітусікова (A. Bitusikova), Дж. Еггермонт (J. Eggermont), А. Коттманн (A. Kottmann) та наукового керівництва (Д. Стюарт (D. Stuart), Т. Мейнхард (T. Mainhard), С. Армстронг (S. Armstrong), Т. Гетфілд (T. Gatfield), С. Данн (S. Dann).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань у дослідженні використано комплекс таких методів: *теоретичні* – історико-педагогічний аналіз для визначення основних напрямів дослідження підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у ХХ – на початку ХХІ століття та з'ясування передумов (соціально-політичні, освітні, науково-організаційні), що впливали на їхню

підготовку; системно-структурний та системно-функціональний – для виявлення та обґрунтування тенденцій підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні; абстрагування, конкретизація та узагальнення теоретичних положень, відображених у педагогічних, філософських, соціологічних, культурологічних працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених та практиків, з метою визначення поняттєвого апарату дослідження; історико-ретроспективний метод – для аналізу архівних джерел, законодавчих і нормативно-правових актів, наукових матеріалів, що став основою для проведення дослідження; порівняльно-зіставний метод використано для характеристики освітніх систем з підготовки здобувачів наукового ступеня в історичному контексті України і зарубіжжя, що сприяв визначенню періодів, етапів, організаційних і процесуально-змістовних особливостей у кожному з них, а також виявленню значущості досвіду підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в ХХ – на початку ХХІ століття для сучасної педагогічної науки; *емпіричні* – анкетування аспірантів наукових установ Національної академії педагогічних наук України, кількісне і якісне оброблення результатів дослідження; проведення бесід з аспірантами, завідувачами аспірантур, а також спостереження за організацією підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у наукових установах Академії.

Джерельну базу дослідження становлять:

– законодавчі та нормативно-правові акти (закони, постанови, накази, резолюції, повідомлення, розпорядження, інструктивні листи тощо) органів державної влади, що регламентували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів: Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Ради Народних Комісарів СРСР, Ради Народних Комісарів України, Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету, Ради Міністрів СРСР та УРСР, Центрального Комітету комуністичної партії СРСР та УРСР, Народного Комісаріату освіти України, Міністерства народної освіти УНР, Міністерства освіти УРСР, Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, Міністерства освіти і науки України, Вищої Атестаційної Комісії СРСР та ВАК України; а також стенографії з'їздів наукових працівників, протоколи засідань відповідних комісій, звіти керівних органів освіти, матеріали освітянських нарад і зборів науково-педагогічних працівників, на яких обговорювалися питання підготовки фахівців вищої кваліфікації;

– архівні документи, зокрема Центрального державного архіву вищих органів державної влади та державного управління України (ЦДАВО України): фф. 166 – Народного комісаріату освіти УРСР, Міністерства народної освіти УРСР (1917-1988 рр.), 4621 – Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, м. Київ (1955-1992), 2 – Ради народних комісарів УРСР, 331 – Всеукраїнського комітету сприяння вченим (1921-1938 рр.), 337 – Державної планової комісії Ради Міністрів УРСР, 582 – Центрального статистичного управління УРСР, 2717 – Всеукраїнського комітету Всесоюзної професійної спілки працівників освіти (1923-1933 рр.), 5094 – Українського республіканського комітету професійної спілки працівників вищої школи і наукових установ (1944-1957 рр.), 5096 –

Українського республіканського комітету професійної спілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ (1957-1980 рр.), 5127 – Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1926-1983 рр.), а також 4819 – Державного комітету Ради Міністрів УРСР по координації науково-дослідних робіт (1957-1968), 5098 – Українського республіканського комітету професійної спілки працівників освіти, вищої школи і наукових установ (1957-1980 рр.), 5111 – Радіо-телеграфного агентства України – РАТАУ при Раді Міністрів Української РСР, та фонду 4805 – Ряппо Яна Петровича (1880-1958) – діяча народної освіти;

– статистичні збірники, довідники, матеріали статистичних переписів і обстежень, інші статистичні видання, які містять інформацію про кількісний і якісний стан наукових працівників, підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах та наукових установах в Україні, а також щорічні звіти про діяльність Національної академії педагогічних наук України;

– матеріали періодичних видань, зокрема в галузі педагогіки: “Шлях освіти” (“Путь просвещения”) (1922-1930 рр.), “Научный работник” (1925-1930 рр.), “За марксо-ленінську педагогіку” (орган Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1925-1932 рр.), “Радянська школа” (1945-1991 рр.). “Педагогіка і психологія” (від 1993 р.); а також центральних органів виконавчої влади в галузі освіти, а саме: “Бюлетень НКОУСРР” (1922–1934), “Збірник наказів НКО УРСР” (1936–1939) “Збірник наказів та розпоряджень НКО УРСР” (1939–1961), “Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти УРСР” (1962–1988), та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації: “Бюлетень ВАК України” (1997-2011 рр.), “Науковий світ” (1998-2011 рр.);

– міжнародні правові акти, документи і матеріали Конференцій міністрів країн Європи, відповідальних за сферу вищої освіти (1999-2012 рр.); Глобальних стратегічних форумів з докторської освіти; документи з розвитку докторської освіти, а також європейських організацій з питань вищої освіти: Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (the European Association for Quality Assurance in Higher Education), Європейського консорціуму з акредитації вищої освіти (the European Consortium for Accreditation in higher education), Європейської асоціації університетів (the European University Association), Спілки студентів Європи (the European Students' Union), Європейської наукової фундації (ESF), Європейської Ради докторантів і молодих дослідників (Eurodoc);

– документи, статті, матеріали тощо, які висвітлюють проблеми створення української національної системи освіти, зокрема підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, їхнє кількісне та якісне зростання, історіографію підготовки, проблеми атестації фахівців вищої кваліфікації, починаючи з 1917 р. і протягом ХХ століття: М. Грушевський, П. Холодний, С. Черкасенко, С. Єфремов, С. Постернак – 1917-1920 рр.; Я. Ряппо, Г. Гринько – 1920-1930 рр.; О. Шмідт і В. Смулевич – 1930-ті рр.; М. Бистров, І. Золотоверхий, Л. Тендерс, С. Чавдаров – 1940-і рр. – повоєнні роки; А. Синецький, М. Бистров, К. Галкін, Г. Федькін – 1950-ті рр., Ю. Даденков, Г. Єфименко, Ю. Курносів, А. Бондар, Г. Добров – 1960-1980-ті рр.;

– колективні монографії, присвячені історії окремих класичних університетів України, а саме: Київського, Дніпропетровського, Донецького та інших університетів, Києво-Могилянської академії, і висвітлюють процес розвитку й реформування класичної університетської освіти за радянських часів, а також прогнозують завдання української науки та підготовки здобувачів наукового ступеня на новому етапі розвитку незалежної України (В. Погребняк, Г. Миленька, О. Котова, О. Астахова, Г. Васянович, І. Жовта, Р. Ілюшко, О. Литвинюк, О. Попович, Є. Козаков, В. Пресняков, К. Степанкевич, О. Курочкіна та ін.);

– монографічні та інші наукові праці вітчизняних (Ж. Таланова., О. Котова, О. Осмолівська, О. Поживілова, Т. Полушкіна, Т. Сидорчук, Г. Чорнойван) і зарубіжних (Ф. Альтбах (Ph. Altbach), Л. Райзберг (L. Reisberg), Л. Рамблі (L. Rumbley), Дж. Чамбаз (J. Chambaz), Дж. Берн (J. Byrne), Т. Йоргенсен (Th. Jorgensen), Т. Луккола (T. Loukkola), Я. Садлак (J. Sadlak), з-поміж них російських (В. Байденко, Н. Селезньова; Б. Бєдний, О. Міронос; О. Грибанькова; А. Іванов, І. Максимцев, О. Чіркова, О. Якушев), білоруських (Н. Гулько, В. Шаршунов) учених, які досліджували різні аспекти проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації;

– словники (“Національний освітній глосарій: вища освіта” за ред. В. Кременя; “Українсько-англійський словник навчально-педагогічних понять і термінів”, упор. Л. Вовк, О. Падалка) та енциклопедії (“Енциклопедія освіти” за ред. В. Кременя), наукові видання з дослідження тезаурусу проблем неперервної професійної освіти (за ред. С. Сисоєвої, І. Соколової), освітології (за ред. В. Огнев’юка) та ін., аналіз яких сприяв осмисленню базових понять дослідження, визначенню основних концептів, у яких репрезентовано сучасні уявлення про предмет нашого дослідження в контексті сучасних тенденцій розвитку вищої освіти.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* визначено передумови (соціально-політичні, освітні, науково-організаційні) та розроблено періодизацію підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття (періоди: 1917-1939 рр. – формування партійно-державної системи підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; 1940-1991 рр. – системний характер підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; 1991-2010 рр. – формування і становлення національної системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в незалежній Україні); визначено в межах кожного історичного періоду етапи, які характеризують особливості та нерівномірність розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів, а саме для: *першого періоду*: 1917-1919 рр. – встановлення основ українського демократично-правового забезпечення системи освіти і науки, 1919-1929 рр. – становлення національної (партійно-державної) системи підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні та 1930-1939 рр. – започаткування централізованого державного регулювання підготовки та атестації науково-

педагогічних кадрів вищої кваліфікації; *другого періоду*: 1940-1956 рр. – стабілізації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та 1957-1991 рр. – централізованого державно-партійного керівництва підготовкою фахівців вищої кваліфікації; *третього періоду*: 1991-1999 рр. – запровадження національної системи підготовки фахівців через аспірантуру і докторантуру та 2000-2010 рр. – започаткування євроінтеграційного напрямку в підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; для кожного історичного періоду *виявлено тенденції*, які сприяли або гальмували підготовку фахівців вищої кваліфікації; виокремлено наскрізні тенденції, які характерні для всіх трьох періодів, що сприяли (зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації; розвиток науково-педагогічного простору) та гальмували (централізації, плановості) підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; *проаналізовано генезу* інституціонального становлення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів; *визначено перспективні напрями* підготовки здобувачів наукового ступеня в ХХІ столітті (створення нормативно-правової бази; забезпечення якості та ефективності докторської освіти на засадах компетентнісного підходу; підвищення рівня наукового керівництва докторськими програмами; створення організаційних структур для підготовки здобувачів наукового ступеня; реалізація кар'єрного зростання); *удосконалено* навчально-методичне забезпечення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в системі післядипломної педагогічної освіти; *подальшого розвитку* набули принципи відбору змісту підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає в тому, що до наукового обігу *залучено* 142 маловідомих архівних документи і матеріали, періодичні видання 1920-1980 рр., а також нормативно-правові акти (постанови, накази, розпорядження, інструктивні листи тощо), статистичні дані, що дало змогу встановити законодавче та нормативно-правове забезпечення підготовки фахівців вищої кваліфікації та всебічно охарактеризувати кількісний і якісний стан здобувачів наукового ступеня, мережу вищих навчальних закладів і наукових установ, які здійснювали підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні; теоретично обґрунтовано *класифікацію базових понять*, що становлять науковий тезаурус дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, та виявлено такі групи: поняття генези суб'єктів підготовки (“червона професура”, “вузівська наука”, “старорежимна професура”, “педагог-дослідник”, “аспіранти”, “докторанти”, “науково-педагогічні кадри”, “наукова інтелігенція”, “науковий потенціал”) і поняття процесу та результату підготовки фахівців вищої кваліфікації (“підготовка науково-педагогічних кадрів”, “аспірантура”, “докторантура”, “доктор філософії”, “доктор наук”, “атестація”, “кар'єра”); *періодизацію та етапи* підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття; *класифікацію історико-педагогічних джерел* з проблем підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації за характером поданої

інформації: нормативні (вітчизняні та міжнародні); наукові; архівні; статистичні; довідкові.

Практичне значення здобутих результатів визначається тим, що розроблено і впроваджено: навчальний посібник “Підготовка фахівців вищої кваліфікації в Україні у ХХ – ХХІ столітті: історико-педагогічний аспект” для магістрантів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів та слухачів закладів післядипломної педагогічної освіти, наукових працівників.

Теоретичні результати й висновки, матеріали дослідження можуть бути використані під час розв’язання освітньо-наукових і практичних завдань модернізації системи підготовки здобувачів наукового ступеня на третьому рівні освіти в Україні. Систематизовані та узагальнені положення, нормативно-правові акти, статистичні дані, джерельна база можуть стати основою для подальших наукових розвідок з історії України, історії педагогіки, історії професійної освіти, історії державного управління, порівняльної педагогіки, розроблення спецкурсів з освітньо-наукових програм для здобувачів наукового ступеня доктора філософії у вищих навчальних закладах, у системі післядипломної освіти. Висновки і рекомендації дисертації враховано при формуванні експертних висновків, зауважень і пропозицій НАПН України до проектів законодавчих і нормативно-правових актів (довідка Національної академії педагогічних наук України № 2-7/222 від 29.10.2014 р.).

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Університету менеджменту освіти НАПН України (довідка №01-02/567 від 28.10.2014 р.), Львівського державного університету внутрішніх справ (акт № 42 від 28.10.2014 р.), Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (довідка № 646 від 04.11.2014 р.), Тернопільського національного економічного університету (довідка № 126-06/1824 від 17.10.2014 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 03-31/02/3476 від 31.10.2014 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі подані в дисертації наукові результати здобуто самостійно. В опублікованій статті у співавторстві з В. Луговим, В. Семиченко, О. Кононко, О. Макаренко авторів належить формулювання проблем підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в установах Національної академії педагогічних наук України та окреслення напрямів їхнього вирішення. Ідеї співавторів у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати обговорено на науково-практичних і науково-методичних конференціях різних рівнів, а саме: *міжнародних*: “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (Рівне, 2010), “Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва” (Маріуполь, 2011), “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2011), “Науково-методичні засади управління якістю освіти в університетах” (Київ, 2011), “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” (Переяслав-Хмельницький, 2011), “Міжнародна співпраця в освіті в умовах глобалізації” (Алушта-Форос, 2012), “Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл:

проблеми, досвід, перспективи” (Житомир, 2012), “Міжнародні психолого-педагогічні Челпанівські читання” (Київ, 2012), “Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору” (Київ, 2012), “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” (Київ, 2012), “Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу” (Київ, 2012), польсько-український форум “Інтердисциплінарність педагогіки та її субдисципліни” (Польща, 2013), “Педагог третього тисячоліття: теоретико-методологічний дискурс” (Дрогобич, 2013), “Інновації у вищій освіті” (Ніжин, 2013), “Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу” (Київ, 2013), “Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор” (Ялта, 2014), “1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи” (Київ, 2014), “Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти” (Мелітополь, 2014), “Челпанівські психолого-педагогічні читання – 2014” (Київ, 2014); VIII Міжнародній науково-практичній конференції “Управління процесом кадрового забезпечення інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України” (Київ, 2014); *всеукраїнських*: “Українська педагогіка 1920-х років – сучасні оцінки і виміри” (Умань, 2012); *науково-практичних семінарах і науково-педагогічних читаннях*: “Педагогічна компаративістика” (Київ, 2011), “Педагогічна компаративістика – 2012: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст” (Київ, 2012), IV Всеукраїнські педагогічні читання, присвячені пам’яті видатного вченого-педагога О.С. Дубинчук (Київ, 2013), “Педагогічна компаративістика – 2013: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст” (Київ, 2013), “Організаційно-правові форми інноваційної діяльності навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти” (Київ, 2014); *на засіданнях Наукової школи з проблем творчості і технологій у неперервній освіті*: “Проблема полікультурності у неперервній професійній освіті” (Маріуполь, 2010), “Методологія міждисциплінарних досліджень у сфері освіти” (Київ, 2013).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук на тему “Формування естетичного ставлення до мистецтва у молодших підлітків засобами радіомовлення” було захищено в 1999 р. Матеріалів та результатів кандидатської дисертації в тексті докторської дисертації не використано.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 43 наукових працях, із них 42 – одноосібні, серед яких: 1 монографія, 1 посібник, 36 статей у наукових виданнях, з них 21 – у фахових виданнях України, 6 – у зарубіжних періодичних виданнях та виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз; 9 статей і 5 тез у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п’яти розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (932 найменувань, із них 122 іноземними мовами), 17 додатків на 244 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 767 сторінок, із них 423 сторінки основного тексту. Робота містить 59 таблиць і 25 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність дослідження обраної проблеми; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, його методологічну і теоретичну основу; викладено концепцію; розкрито наукову новизну та практичне значення здобутих результатів; подано джерельну базу дослідження; наведено інформацію про впровадження й апробацію результатів дослідження, особистий внесок автора, відомості про публікації здобувача та структуру дисертації.

У першому розділі – *“Методологічні засади дослідження підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні”* – подано історіографію проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття; проаналізовано базові поняття дослідження; обґрунтовано концепцію дослідження підготовки здобувачів наукового ступеня; основні періоди й етапи підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття.

У процесі вивчення історіографії означеної проблеми встановлено, що протягом 1920-1930-х рр. закладено підвалини для розроблення комплексу питань, пов'язаних зі створенням та практичним втіленням у життя радянської моделі освіти й системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів. Радянська історіографія 1940-1960 рр. мала некритичний характер та вписувалася в окреслену науковцями “марксистсько-ленінську концепцію” культурної революції. Проблема підготовки кадрів вищої кваліфікації як самостійний об'єкт історико-педагогічного дослідження не вивчалася, а лише зверталася увага на деякі аспекти в узагальнених працях, присвячених становленню й розвитку системи вищої освіти та науки в СРСР. Наукові розвідки 1970-1980-х рр. присвячено формуванню “нової історичної спільноти – радянського народу”, що віддзеркалювалося як системоутворювальний чинник розвитку суспільства. Підготовка наукових та науково-педагогічних кадрів розглядалася як компонент наукової діяльності інститутів / університетів, а не як окремий вид науково-педагогічної діяльності та атестації кадрів вищої кваліфікації. Характерною ознакою історіографії 1990-х рр. було поглиблене дослідження соціально-професійних груп інтелігенції у різні історичні періоди Радянської України та об'єктивне оцінювання партійно-державної політики щодо формування кадрів наукової інтелігенції. Перше десятиріччя ХХІ століття характеризувалося появою наукових праць, що презентували досвід європейських країн щодо підготовки й атестації здобувачів наукового ступеня у світлі інтеграційних процесів і неперервної ступеневої освіти.

Здійснений аналіз історико-педагогічних джерел з проблеми дослідження дав змогу класифікувати їх за характером поданої інформації на такі групи: нормативні (вітчизняні та міжнародні акти); наукові (монографічні, періодичні та інші наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених); архівні; статистичні; довідкові (словники та енциклопедії).

У розділі здійснено аналіз базових понять дослідження, які класифіковано у дві групи. До *першої групи* увійшли поняття, уживані в історико-педагогічних дослідженнях, що пояснюють генезу суб'єктів підготовки: “червона професура”, “вузівська наука”, “старорежимна професура”, “педагог-дослідник”, “аспіранти”, “докторанти”, “науково-педагогічні кадри”, “наукова інтелігенція”, “науковий потенціал”. *Другу групу* представлено поняттями, пов'язаними з процесом і результатом підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів: “підготовка науково-педагогічних кадрів”, “аспірантура”, “докторантура”, “доктор філософії”, “доктор наук”, “атестація”, “кар'єра”.

На основі вивчення історико-педагогічних джерел і нормативно-правових актів поняття “підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації” у дисертації розглянуто як спеціально організований процес навчання осіб в аспірантурі, докторантурі вищих навчальних закладів, наукових установ та здобуття вищої кваліфікації за науковими спеціальностями, необхідними для забезпечення навчального та / або дослідницького процесу у вищих навчальних закладах, наукових установах і наукової та науково-педагогічної діяльності в інтересах розвитку науки й вищої освіти в Україні.

Поняття “тенденція” трактується вченими як упорядковано-ієрархічне системне утворення, що реалізується в суперечливій взаємодії детермінуючої сили законів внутрішньої будови і функціонування освітньої сфери, з одного боку, та зовнішніх факторів у результаті впливу на освітню підсистему інших культурних підсистем – з другого (В. Луговий); спрямованість руху і якісні зміни, що відбуваються під час цього руху (О. Локшина, О.Матвієнко), і мають свої закономірності та ієрархію (Н. Протасова). “Тенденцію” в дисертації розглянуто як напрям підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації протягом визначеного історичного періоду.

Концепція дослідження підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів ґрунтується на тому, що означена підготовка розглядається у площині системних, процесуально-діяльнісних та результативних детермінант. У контексті системних детермінант підготовка фахівців вищої кваліфікації вивчається з урахуванням: соціально-політичних чинників, що впливали на їхню підготовку; законодавчого і нормативно-правового забезпечення розвитку вищої освіти й інституту підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; соціальної мети, ціннісних настанов суспільства щодо підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; управління наукою і підготовкою наукових кадрів (суб'єкти управління). Процесуально-діяльнісні детермінанти підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів розкрито через діяльність інституцій, що забезпечували підготовку кадрів; організацію роботи аспірантури і докторантури, зокрема в наукових установах НАПН України. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів як результативні детермінанти реалізуються на основі рівнів (кандидат, доктор) освіти здобувача та його атестації.

Обґрунтовано три періоди підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у ХХ – на початку ХХІ століття: перший (1917-1939 рр.)

– формування партійно-державної системи підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; другий (1940-1991 рр.) – системний характер підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; третій (1991-2010 рр.) – формування національної системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у незалежній Україні. У першому періоді виокремлено такі етапи: 1917-1919 рр. – встановлення основ українського демократично-правового забезпечення системи науки і освіти, 1919-1929 рр. – становлення національної (партійно-державної) системи підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні та 1930-1939 рр. – започаткування централізованого державного регулювання підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Другий період охоплює два етапи: 1940-1956 рр. – стабілізації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів та 1957-1991 рр. – централізованого державно-партійного керівництва підготовкою фахівців вищої кваліфікації. Третій період поділено на два етапи: 1991-1999 рр. – запровадження національної системи підготовки фахівців через аспірантуру і докторантуру та 2000-2010 рр. – започаткування євроінтеграційного напрямку в підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

У другому розділі – *“Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 1917-1939 рр.”* – розкрито підготовку здобувачів наукового ступеня у 1917-1929 рр.; особливості підготовки фахівців вищої кваліфікації у 1930-1939 рр.; проаналізовано тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 1917-1939 рр.

На основі ретроспективного аналізу розглянуто підготовку здобувачів наукових ступенів в Україні в імперську добу (до 1917 р.). У ХІХ ст. в Україні створюються університети, спеціалізовані вищі навчальні заклади, які стали центрами підготовки вчених, лікарів, юристів, учителів для середніх шкіл, інших фахівців, зокрема Харківський (1804 р.), Київський (1834 р.) і Новоросійський (м. Одеса, 1865 р.) університети, Ніжинський історико-філологічний інститут (1875 р.). Проаналізовано нормативні акти з присудження наукових ступенів (кандидата, магістра і доктора), вимоги до здобувачів наукових ступенів (дотримання необхідної поетапності, складання іспитів, підготовка дисертації, володіння мистецтвом наукового диспуту) та привілеї у соціальному становищі осіб з науковими ступенями (табельно-посадовий статус, одержання права на “персональне дворянство”, інші відповідні привілеї).

У 1917-1939 рр., після повалення монархічної імперії на українських землях (1917 р.), проголошення Української Народної Республіки (1917-1919 рр.) та встановлення більшовицького режиму (1919 р.), відбувається формування радянської державності в Українській Соціалістичній республіці в складі СРСР.

У розділі виокремлено соціально-політичні, освітні, науково-організаційні передумови, що супроводжували реформаційні перетворення в країні у 1917-1939 рр. та мали значний вплив на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів. До *соціально-політичних* передумов віднесено: запровадження політики

“українізації” (з 1920-х до поч. 1930-х рр.), що сприяла культурному відродженню України, її згортання (з 1934 р.); проведення політики русифікації; здійснення чисток за соціальними, національними, ідеологічними ознаками; боротьба з “українським націоналізмом”; посилення політичної цензури; пролетаризація наукової інтелігенції. Охарактеризовано *освітні* передумови: створення національної системи освіти; реформування вищої освіти шляхом ліквідації університетів (з 1920 р.) і створення на їх основі інститутів народної освіти; галузева реорганізація вищих навчальних закладів для забезпечення потреб народного господарства у фахівцях інженерно-технічного профілю (1930 рр.); реорганізація Наркомосу УСРР; проголошення класово-партійного принципу у доборі кадрів на науково-педагогічну роботу. Висвітлено *науково-організаційні* передумови, які визначали особливості діяльності новостворених наукових організацій і структур: Академії наук України (ВУАН); науково-дослідних інститутів, зокрема Науково-дослідного інституту педагогіки; науково-дослідних кафедр при вищих навчальних закладах; Наукового комітету при Наркомосі УСРР, на який було покладено функції центрального відомства з атестації науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації; Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСВ) для надання допомоги науковим працівникам. Зроблено висновок, що в зазначений період закладено основи педагогічної науки.

Встановлено, що в 1917-1919 рр. підготовка здобувачів наукового ступеня відбувалася за усталеними вимогами університетських статутів щодо присудження двох наукових ступенів – магістра і доктора, розрядів (спеціальностей) наук, кількість яких протягом ХІХ століття збільшилася з 17 до 55 у 1917 р., із дотриманням відповідної процедури захисту наукової роботи.

З’ясовано, що в 1919-1929 рр. підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів розгорнулася при науково-дослідних кафедрах під керівництвом найбільш відомих учених-дослідників. Функціонування в УСРР інституту наукових ступенів було ухвалено на законодавчому рівні. Незважаючи на скасування в 1919 р. першими радянськими декретами наукових ступенів, в Україні у “Кодексі законів про народну освіту УСРР” (1922 р.) встановлено ступінь доктора наук, що визначає “вищу вчену кваліфікацію і присуджується особам, які зарекомендували себе науковими дослідженнями”. У розділі подано вимоги до порядку захисту наукових праць, висвітлено повноваження комісії і Президії Головнауки, до компетенції яких входили присудження та реєстрація раніше отриманих наукових ступенів.

Інститут аспірантури в республіці запроваджено в 1922 р. при науково-дослідних кафедрах відповідно до першого нормативно-правового акту, що регламентував діяльність аспірантури – “Правил вступу до аспірантури”. У розділі висвітлено питання правового регулювання порядку вступу та навчання в аспірантурі, права і обов’язки аспіранта; охарактеризовано діяльність Наукового комітету Наркомату освіти УСРР, на який було покладено функції центрального відомства з атестації науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації, Центральної аспірантської комісії; розкрито процедуру складання вступного

колоквіуму, екзамену з марксистського мінімуму, кандидатського іспиту. Проаналізовано кількісні і якісні показники діяльності аспірантури.

Зроблено висновок, що в 1917-1929-ті рр. в Україні започатковано вітчизняну модель підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, характерними ознаками якої визначено: підпорядкованість державного управління партійному керівництву; централізоване директивне планування науки; законодавче регулювання; регламентований порядок атестації; ідеологічна заангажованість.

У розділі проаналізовано особливості підготовки фахівців вищої кваліфікації у 1930-1939 рр., зумовлені політичними і соціокультурними змінами в суспільстві, де пануючою була комуністична ідеологія. У цей період на законодавчому рівні (1930 р., 1934 р.) затверджено вимоги щодо: формування “пролетарського складу аспірантури” – 50% робітничого і 40% партійного складу аспірантів; наявності рекомендації партійних осередків; успішного складання колоквіуму із діалектичного матеріалізму; навчання (вимоги до аспірантів, порядок зарахування, керівництво, виконання індивідуальних планів, складання іспитів і колоквіумів) у денній (починаючи з 1930 р.) та заочній (1939 р.) аспірантурі. Представлено динаміку кількісних і якісних показників чисельності аспірантів та діяльності аспірантури, висвітлено роботу Центральної аспірантської комісії при Упрнауці Наркомосу.

Одним із визначальних кроків радянської влади в розбудові вищої освіти та формуванні нової наукової інтелігенції було створення Інституту червоної професури – вищого партійного закладу, який вважався на той час у СРСР елітним навчальним закладом. З'ясовано, що в Україні протягом 1932-1937 рр. Інститути червоної професури функціонували в Харкові та Києві з метою підготовки висококваліфікованих, більшовицьких, українських кадрів викладачів, наукових та практичних робітників для соціалістичного господарства.

Починаючи з 1934 р., в Україні встановлено два наукові ступені – кандидата і доктора наук, ухвалено вимоги до порядку їх присудження, визначено процедуру формування вчених рад із захисту дисертацій, затверджено переліки вищих навчальних закладів та науково-дослідних інститутів, у яких дозволявся захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук. Доведено, що в цей період відбулася подальша централізація підготовки і атестації кадрів вищої кваліфікації: ліквідовано кваліфікаційні комісії з надання вчених ступенів і звань при наркоматах УРСР, натомість створено Вищу атестаційну комісію (ВАК) при президії Всесоюзного комітету у справах вищої технічної школи (ВКВТШ). У розділі висвітлено основні проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в 1917-1939 рр.

На основі аналізу архівних матеріалів, нормативно-правових актів і наукових матеріалів виявлено тенденції, що сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів: законодавче і нормативно-правове забезпечення; реформаційна; національна спрямованість; розвиток наукової галузі; розбудова науково-педагогічного простору; зміни в організаційному та кадровому

забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації. Тенденціями, що гальмували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, були: централізація; формування партійно-державного механізму управління наукою; запровадження плановості в науковій діяльності; класово-партійний принцип у доборі кадрів; посилення комуністичної ідеологізації; репресивна; русифікація. Провідними тенденціями цього періоду визначено національну спрямованість із нормативно-правовим забезпеченням, яку поглинули тенденції централізації з класово-партійним принципом у доборі кадрів та посиленням комуністичної ідеологізації.

У третьому розділі – *“Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 1940-1991 рр.”* – обґрунтовано передумови, що впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; проаналізовано підготовку та атестацію здобувачів наукового ступеня в 1940-1956 рр.; особливості їхньої підготовки в 1957-1991 рр.; визначено тенденції підготовки фахівців вищої кваліфікації у 1940-1991 рр.

На основі аналізу архівних матеріалів і документів, нормативно-правових актів і наукових видань визначено та охарактеризовано соціально-політичні, освітні, науково-організаційні передумови, що впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 1940-1991 рр.

У розділі обґрунтовано необхідність урахування таких *соціально-політичних* передумов: перебудова соціалістичної економіки на воєнний лад (1941-1945 рр.), значні матеріальні і людські втрати; відбудова духовно-культурної сфери УРСР у повоєнні часи; подолання дефіциту наукових і науково-педагогічних кадрів, як одне з важливих стратегічних завдань держави, та відновлення народного господарства в умовах тоталітарного сталінського режиму; посилення партійно-державного контролю за підготовкою наукових і науково-педагогічних кадрів у часи “застою”; стрімкий розвиток науково-технічної сфери економіки СРСР і України в 1960-1970-х рр.; соціальні напруження в суспільстві; перебудова всіх галузей народного господарства на основі децентралізації та демократизації в другій половині 1980-х рр.

Освітніми передумовами визначено: поновлення та розширення мережі вищих навчальних закладів, збільшення чисельності наукових і науково-педагогічних кадрів; створення відповідних управлінських структур у профільних міністерствах, посилення партійно-державного контролю за підготовкою наукових і науково-педагогічних кадрів; нерівномірний розподіл державного замовлення на підготовку фахівців вищої кваліфікації за галузями наук; постійне оновлення номенклатури наукових спеціальностей; проголошення курсу на перебудову вищої освіти (1987 р.), поліпшення якості підготовки фахівців з вищою освітою, зокрема з науковими ступенями і вченими званнями, у народному господарстві.

Охарактеризовано *науково-організаційні* передумови: централізація управління науковою сферою, підготовкою та атестацією наукових і науково-педагогічних кадрів; зміна пріоритетів досліджень з гуманітарних на технічні науки; збільшення кількості технічних спеціальностей, що призвело до

однобічного розвитку вищої освіти і науки; зростання ролі Академії наук УРСР як потужного наукового центру країни; екстенсивний розвиток науки і техніки у 1960-70-х рр. та переорієнтація державної науково-технічної політики у другій половині 1980-х рр. на інтенсивний шлях розвитку.

Визначено та охарактеризовано основні напрями діяльності Українського науково-дослідного інституту педагогіки Міністерства освіти УРСР (УНДІПУ) як провідного науково-педагогічного центру республіки. З'ясовано, що в інституті було впроваджено нові форми підготовки наукових кадрів: у 1946 р. затверджено Положення про наукових кореспондентів УНДІП. Простежувалося збільшення наукових досліджень, зростання їхньої науково-практичної цінності для розвитку педагогічної науки і освіти та народного господарства. Встановлено, що на УНДІП покладено функції наукового керівництва дослідною роботою кафедр педагогіки у вищих навчальних закладах республіки; на його базі було створено Раду з координації наукових досліджень у галузі психолого-педагогічних наук в Українській РСР та 30 Наукових рад з проблем за різними напрямами психолого-педагогічної науки.

У розділі проаналізовано підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у 1940-1956 рр. і встановлено, що підготовка та атестація фахівців вищої кваліфікації у передвоєнні роки (1940 р.) провадилася відповідно до нормативно-правових актів, згідно з якими вдосконалено вимоги до підготовки науково-педагогічних кадрів в аспірантурі вищих навчальних закладів: здійснення прийому виключно на конкурсних засадах; посилення наукового керівництва (прикріплення не більше 5 аспірантів, запровадження звітності на вчених рада); посилення уваги до самостійної роботи аспірантів; конкретизація в індивідуальних планах обсягу і змісту теоретичної, науково-дослідної підготовки, педагогічної і виробничої практики.

Ключовою проблемою у повоєнні роки було питання щодо кадрового забезпечення процесу підготовки фахівців вищої кваліфікації, зокрема: невиконання прийому до аспірантури (у 1946 р. план набору в УРСР становив 306 осіб, прийнято – 183 особи); відсутність осіб з науковими ступеня та вченими званнями (у 1946 р. – 815 вакантних посад, з них професорів – 180, доцентів – 350 і асистентів – 285). З урахуванням цього, запроваджено необхідні заходи для заохочення здобуття наукових ступенів: розширення мережі і географії аспірантур із заочною формою навчання; надання творчих відпусток і наукових відряджень особам, які проводять науково-педагогічну роботу і не мають наукових ступенів; прикомандирування науковців до докторантури Академії наук СРСР; введення річної аспірантури; регламентування інституту здобувачів; розширення державних соціальних гарантій здобувачам наукового ступеня. Наведені заходи зумовили зростання чисельності аспірантів, і в 1956 р. їх налічувалося більше 3000 осіб, зокрема в Міністерстві вищої освіти УРСР контингент аспірантів на початок 1956 р. становив 1075 осіб з відривом та 190 осіб без відриву від виробництва.

На етапі відновлення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів (1950-і рр.) ухвалено нові вимоги до діяльності аспірантури: затверджено єдині терміни вступу для очної і заочної форм аспірантури; наукове керівництво здійснює вчений зі ступенем доктора наук або вченим званням професора (кандидата – як виняток); прикріплення до наукового керівника становить не більше 5-6 аспірантів; підготовка аспіранта до педагогічної роботи (самостійне вивчення аспірантом літератури з педагогічних наук; відвідування навчальних занять, що проводили науковий керівник та інші викладачі; самостійне проведення окремих видів навчальних занять і участь у методичній роботі кафедри та проведення не менше двох пробних лекцій); обов'язкове відпрацювання після аспірантури трьох років в установах, вищих навчальних закладах за путівками міністерств, відомств.

Негативні наслідки для підготовки фахівців вищої кваліфікації мала постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про заходи щодо поліпшення підготовки та атестації наукових і науково-педагогічних кадрів” (1956 р.), на підставі якої скасовувалася докторантура, як така, що “не відповідала сучасним вимогам підготовки кадрів вищої кваліфікації”. Відповідно до постанови підготовка докторських дисертацій передбачалася як результат активної участі в науково-дослідній роботі у наукових установах, вищих навчальних закладах, промислових і сільськогосподарських підприємствах.

З'ясовано, що присудження наукових ступенів у 1940-1956 р. відбувалися згідно з постановою РНК СРСР “Про вчені ступені і звання” (1937 р. зі змінами) та відповідними інструкціями, у яких висувалися вимоги до: формулювання наукового результату дисертаційної роботи; порядку подання та захисту дисертацій; кандидатур офіційних опонентів; роботи лічильної комісії; оформлення протоколу за результатами голосування; оформлення особистих справ здобувачів наукового ступеня тощо. Динаміку щодо кількісних і якісних показників з підготовки фахівців вищої кваліфікації, здобуття наукових ступенів подано в дисертації.

Визначено та проаналізовано організаційні форми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у 1957-1991 рр.: інститут лекційних асистентів у вузах; інститут наукових кореспондентів у НДІП УРСР; прикомандирування до аспірантури та докторантури; річна аспірантура; цільова аспірантура. Запроваджено практику надання творчих відпусток для осіб, які успішно поєднують виробничу чи педагогічну діяльність з науковою роботою; переведення на посаду наукового співробітника осіб вищого навчального закладу для підготовки докторської дисертації; підвищення кваліфікації наукових працівників і надання допомоги в організації та проведенні дослідних робіт на строк до одного року. У наукові установи та провідні вищі навчальні заклади введено посади стажистів-дослідників; здобувачам наукового ступеня доктора наук надано можливість проходити наукові стажування, що мало особливе значення в умовах відсутності докторантури.

Виключно важливою подією в другій половині 1980-х рр. було створення докторантури як вищого кваліфікаційного рівня в єдиній системі неперервної освіти (1987 р.) та перебудова діяльності аспірантури, посилення її ролі як основної форми підготовки кадрів до самостійної наукової та педагогічної роботи, а також введення навчальних планів і програм для аспірантів і здобувачів вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ і організацій. У цей період відбулося розширення номенклатури наукових спеціальностей, за якими присуджувалися наукові ступені. Зроблено висновок, що збільшення переліку наукових галузей і доповнення новими спеціальностями призвело до їх роздрібненості.

Вирішальне значення для атестації здобувачів наукового ступеня в 1957-1991 рр. мала проведена в 1975 р. реформа, згідно з якою ВАКу СРСР було надано статус загальносоюзного державного органу з присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам за всіма напрямками науки, техніки, освіти й культури. Розкрито напрями діяльності ВАК СРСР, проаналізовано зміни в нормативно-правовому забезпеченні процесу атестації наукових і науково-педагогічних кадрів щодо: порядку захисту дисертацій, переатестації та нострифікації; організації роботи спеціалізованих учених та експертних рад ВАК і їх фінансового забезпечення; упорядкування та розширення номенклатури наукових спеціальностей, за якими присуджувалися наукові ступені; оформлення документів здобувачів наукового ступеня. Посилено вимоги до осіб, яким присуджувався науковий ступінь; офіційних опонентів, прав здобувачів наукового ступеня; запроваджено щорічну звітність спеціалізованих учених рад до Держплану УРСР.

У розділі визначено тенденції, що сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів: розвиток науково-педагогічного простору; зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації; забезпечення якості підготовки здобувачів наукового ступеня; інституціоналізація. Виявлено тенденції, що гальмували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів: нормативно-правове забезпечення; централізація; ідеологізація; систематичний контроль за підготовкою здобувачів наукового ступеня; екстенсивний розвиток наукового простору; плановість у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів; нерівномірність галузевого розподілу; спеціалізація; низька мотивація наукових і науково-педагогічних працівників до професійного розвитку; пасивно-репресивна; русифікація. Провідними у цьому періоді необхідно вважати тенденції інституціоналізації та ідеологізації з урахуванням змін в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Зроблено висновок, що підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації протягом 1940-1991 рр. набуває системного характеру під впливом марксистсько-ленінської ідеології за умов тотального партійного контролю і централізації управління сферами вищої освіти і науки.

У четвертому розділі – “Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 1991-2010 рр.” – з’ясовано вплив соціально-економічних перетворень на підготовку фахівців через аспірантуру та докторантуру; проаналізовано законодавчі та нормативно-правові акти, які регламентували підготовку фахівців вищої кваліфікації; розкрито особливості підготовки фахівців через аспірантуру та докторантуру в системі НАПН України та діяльність Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні; виявлено провідні тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в 1991-2010 рр.

Соціально-економічні перетворення, які відбувалися протягом 1991-2010 рр., мали значущий вплив на підготовку фахівців вищої кваліфікації. У ході дослідження визначено соціально-політичні, освітні та науково-організаційні передумови підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у цей період.

Для третього періоду (1991-2010 рр.) характерними були такі *соціально-політичні* передумови: розвиток демократичної, соборної, суверенної України та подолання недоліків радянської спадщини у всіх галузях народного господарства; деполітизація суспільства; дестабілізація в політичній, економічній сферах; постійне скорочення фінансування науки й освіти; відсутність системних заходів щодо їх адаптації до ринкових вимог; визначення європейського напрямку розвитку держави; проголошення курсу на інноваційний розвиток. До *освітніх* передумов віднесено: реорганізація в органах державної влади і управління освіти та науки шляхом її демократизації та децентралізації; усунення недоліків радянської системи вищої освіти та розроблення стратегічних напрямів її розвитку; структурні та кадрові перетворення у вищій освіті; приєднання України до Болонського процесу та необхідність приведення вітчизняної системи підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації до європейських стандартів. Встановлено *науково-організаційні* передумови: розбудова академічного сектору науки, осередком якого виступила Академія наук України, створення галузевих академій наук (Академії педагогічних наук України) та відкриття нових наукових установ; кадрова криза вітчизняної науки в кінці 1990-х рр.; зростання частки фахівців вищої кваліфікації, які працюють в інших секторах економіки; зміни кадрового складу в українській науці за її галузями, старіння наукових кадрів.

З’ясовано, що протягом 1991-2010 рр. в Україні прийнято низку законодавчих і нормативно-правових актів, які регулювали питання присудження наукових ступенів – доктора і кандидата наук, як правило, за результатами прилюдного захисту дисертацій. У розділі детально розглянуто вимоги щодо умов відкриття аспірантури, докторантури; претендентів до вступу на навчання; висвітлено повноваження Кабінету Міністрів України, Міністерства освіти і науки, Національної академії наук України, вищих навчальних закладів і науково-дослідних установ щодо науково-методичного керівництва та контролю за діяльністю аспірантури і докторантури.

Атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації здійснювали спеціалізовані вчені ради, рішення яких підтверджував ВАК

України. Розкрито діяльність експертних рад ВАК; вимоги до дисертаційних досліджень і здобувачів наукового ступеня, офіційних опонентів; процедури проведення захисту дисертації, переатестації наукових і науково-педагогічних працівників, нострифікації дипломів про наукові ступені, оформлення і видачі дипломів, позбавлення наукових ступенів та розгляду апеляцій.

Проаналізовано роль Національної академії педагогічних наук України (1992 р.) у створенні цілісної системи підготовки фахівців через аспірантуру та докторантуру. Представлено, що на засіданнях Президії НАПН України систематично розглядалися питання про стан та ефективність підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у підвідомчих установах. Підготовка фахівців проводилася через аспірантуру і докторантуру одинадцяти підвідомчих установ Академії за десятьма спеціальностями в галузі педагогічних, дев'ятьма спеціальностями в галузі психологічних наук, трьома спеціальностями в галузі філософських, однією спеціальністю в галузі економічних наук. Атестацію наукових і науково-педагогічних кадрів здійснювали сімнадцять спеціалізованих учених рад, що діяли у системі НАПН України. З метою визначення внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливали на підготовку здобувачів наукового ступеня в аспірантурі підвідомчих установ Академії, професійних мотивів аспірантів, проведено моніторингове дослідження, результати якого представлено в дисертації. Розглянуто напрями діяльності Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні з часу її створення.

У результаті проведеного дослідження визначено тенденції, що сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів у 1991-2010 рр.: законодавче і нормативно-правове забезпечення; євроінтеграційна; прагматична спрямованість; інтенсивний розвиток педагогічної науки та освіти; посилення науково-методичного забезпечення підготовки фахівців вищої кваліфікації; забезпечення якості підготовки здобувачів наукового ступеня; зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації. До тенденцій, що гальмували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, належать: централізація державного управління і контролю; плановість у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації; спеціалізації; фінансового забезпечення.

У п'ятому розділі – *“Перспективні напрями підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у XXI столітті”* – представлено історію формування третього циклу вищої освіти в Болонському процесі; охарактеризовано європейську модель наукового керівництва докторською освітою; висвітлено досвід підготовки фахівців за докторськими програмами в університетах США; здійснено порівняльний аналіз підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні та за кордоном.

За результатами вивчення міжнародних нормативних актів і наукових праць зарубіжних учених розкрито історію формування третього циклу вищої освіти в

Болонському процесі (1999-2010 рр.), до якого інтегровано докторську підготовку та її офіційне загальноєвропейське визнання в 2003 р. Показано, що втілення європейської системи наукових ступенів у систему вищої освіти здійснюється на засадах десяти Зальцбурзьких принципів (2005 р.) зі збереженням європейського розмаїття ступенів і врахуванням національних традицій.

Проаналізовано європейську модель наукового керівництва докторською освітою, що поступово трансформується з моделі “приватних відносин” (між професором і докторантом) на модель дослідницької групи, до якої входить докторант, який працює з більш як одним керівником і співпрацює з колегами-докторантами. Виділено і розглянуто основні підходи до керівництва докторськими програмами: прозора договірна система спільної відповідальності докторантів, наукових керівників і вищих навчальних закладів; освоєння і поширення кращого досвіду та організації роботи зі здобувачами наукового ступеня; упровадження в практику спільного керівництва кількох наукових керівників, у тому числі з європейських країн; забезпечення розвитку професійної компетентності наукових керівників; повноваження наукового керівника у Європейському просторі вищої освіти і Європейському науковому просторі.

Розкрито особливості підготовки фахівців за докторськими програмами у дослідницьких університетах США. Виявлено, що підвищення якості підготовки здобувачів наукового ступеня у США здійснюється на основі розгалуженості, багаторівневості, диверсифікованості та “розподілу функцій” між вищими навчальними закладами і характеризується децентралізованістю, великою незалежністю та різноманіттям організацій і пропозицій вищих шкіл, що офіційно відповідають за докторські програми в дослідницьких університетах. На відміну від країн ЄС, у США магістратура не є обов’язковим ступенем вищої освіти перед здобувачем ступеня PhD, який має три основні різновиди – академічний, професійний і почесний докторський ступінь.

Здійснено порівняльний аналіз підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні та за кордоном і визначено їхні перспективні напрями в Україні: забезпечення якості й ефективності докторської освіти відповідно до Закону України “Про вищу освіту” (2014 р.) та Національної рамки кваліфікацій; визначення компетентнісного змісту докторської підготовки; запровадження структурованих аспірантських програм; переосмислення принципів наукового керівництва у вітчизняній системі підготовки здобувачів наукового ступеня та використання нових підходів з урахуванням досвіду результативності науково-педагогічної діяльності і педагогічної майстерності; створення організаційних структур, зокрема шкіл дипломованих дослідників чи докторських дослідницьких шкіл; інституціалізація докторської освіти відповідно до загальноєвропейських принципів; фінансування докторської підготовки; забезпечення моніторингу підготовки на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти; створення умов для академічної мобільності здобувачів наукового ступеня, організації міжнародних наукових досліджень, реалізації професійної кар’єри осіб із науковим ступенем.

Показано, що імплементація міжнародних та західноєвропейських принципів і програм у вітчизняну практику створює сприятливі умови для забезпечення якості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

ВИСНОВКИ

1. Науковий аналіз проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття засвідчив, що у вітчизняній педагогічній теорії вона розглядалася в таких площинах: діяльність вищої школи; організація науково-дослідної роботи викладачів і студентів вищих навчальних закладів; управління в умовах євроінтеграції; компаративний аналіз докторської освіти в зарубіжних країнах; розвиток наукового потенціалу та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів. У працях зарубіжних учених дослідження проблеми докторської освіти зосереджено на: методології докторської підготовки; провідних тенденціях в умовах глобалізації, зокрема в умовах “економіки знань”; здійсненні наукового керівництва, насамперед на основі комунікативного підходу, та запровадженні європейської культури наукового керівництва; викликах і підтримці розвитку докторських програм; реформуванні докторської освіти в Європі та труднощах, з якими стикаються здобувачі ступеня PhD.

Незважаючи на вітчизняний науковий доробок, тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття цілісно не вивчалися.

2. Теоретичний аналіз базових понять дослідження дав підстави для класифікації їх у дві групи: поняття, що є вживаними в історико-педагогічних дослідженнях і пояснюють генезу суб’єктів підготовки, та поняття, які пов’язані з процесом і результатом підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів. Визначено, що підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації – це спеціально організований процес навчання осіб в аспірантурі, докторантурі вищих навчальних закладів, наукових установ та здобуття вищої кваліфікації за науковими спеціальностями, необхідними для забезпечення навчального та / або дослідницького процесу у вищих навчальних закладах, наукових установах і наукової та науково-педагогічної діяльності в інтересах розвитку науки й вищої освіти в Україні. “Тенденцію” в дисертації розглянуто як напрям підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації протягом визначеного історичного періоду.

Обґрунтовано класифікацію історико-педагогічних джерел з проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації за характером поданої інформації: нормативні (вітчизняні та міжнародні); наукові; архівні; статистичні; довідкові. Концепція дослідження тенденцій підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття ґрунтується на засадах системного, системно-

хронологічного, історіографічного, культурологічного, аксіологічного, акмеологічного підходів.

3. Обґрунтовано періодизацію підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття та виокремлено три її періоди. Перший період (1917-1939 рр.) – формування партійно-державної системи підготовки та атестації науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, другий період (1940-1991 рр.) – системний характер підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; третій період (1991-2010 рр.) – формування і становлення національної системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в незалежній Україні. Кожний період конкретизовано в етапах.

4. Виявлено та охарактеризовано соціально-політичні, освітні, науково-організаційні передумови, що впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні, у кожному історичному періоді.

До першого періоду (1917-1939 рр.) віднесено такі передумови: *соціально-політичні* (утвердження тоталітаризму; згорання українізації; адміністративно-командні методи управління у поєднанні з державним терором), *освітні* (створення національної системи освіти і підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів; проголошення класово-партійного принципу в доборі кадрів), *науково-організаційні* (діяльність наукових організацій і структур в умовах монополії комуністичної ідеології; створення Науково-дослідного інституту педагогіки як провідного центру розвитку педагогічної науки).

У другому періоді (1940-1991 рр.) визначено передумови: *соціально-політичні* (відбудова духовно-культурної сфери УРСР у повоєнні часи; тимчасова лібералізація суспільно-політичного життя; посилення партійно-державного контролю за підготовкою наукових і науково-педагогічних кадрів у часи “застою”; часткова децентралізація та демократизація управління в період перебудови), *освітні* (кількісні і якісні зміни у системі підготовки й атестації кадрів вищої кваліфікації; модернізація вищої освіти), *науково-організаційні* (пріоритетність досліджень з технічної галузі знань; зростання ролі Академії наук УРСР як потужного наукового центру країни; екстенсивний розвиток науки і техніки у 1960-70-х рр. та інтенсивний шлях їхнього розвитку у другій половині 1980-х рр.; оновлення номенклатури наукових спеціальностей).

Для третього періоду (1991-2010 рр.) характерними є такі передумови: *соціально-політичні* (розвиток демократичної, соборної, суверенної України; визначення європейського напрямку розвитку), *освітні* (розбудова національної освіти і системи підготовки кадрів вищої кваліфікації; демократизація і децентралізація управління освітою і наукою; орієнтація на світові і європейські стандарти якості вищої освіти), *науково-організаційні* (розбудова академічного сектору науки, створення Академії педагогічних наук України; кадрова криза вітчизняної науки; поступове зменшення державного фінансування на науку).

5. У дослідженні показано, що підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні була складником державної політики, де

керівні органи в різні періоди реалізовували освітню і наукову політику, забезпечуючи дотримання її правових основ. До 1917 р. законодавчими і нормативно-правовими засадами були університетські статuti та Положення про зведення в науковій ступені, що регламентували цей процес. У період діяльності українських урядів підготовка здобувачів наукового ступеня здійснювалася відповідно до університетських статутів, що підтверджувало університетську автономію. Незважаючи на скасування в 1919 р. інституту наукових ступенів, розроблялося національне законодавство та втілювалася в життя національна концепція освіти, яскравим прикладом якої був Кодекс законів про освіту (1922 р.), де було затверджено науковий ступінь доктора наук.

Доведено, що в радянську добу Україна не мала власного нормативно-правового забезпечення. Закони, постанови, накази та інструкції, які регламентували освітянську і наукову галузі в республіці, відтворювали та дублювали загальну ідеологію СРСР, в основі якої – централізоване керівництво без урахування національного досвіду підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів.

У незалежній Україні підготовка фахівців вищої кваліфікації регламентувалася законами України, постановами Кабінету Міністрів та відповідними наказами МОН і ВАК України. Встановлено, що еволюція нормативно-правового регулювання підготовки фахівців вищої кваліфікації на основі централізації, уніфікації та одержавлення згаданого процесу носила неперервний характер.

6. Проаналізовано організацію та особливості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у кожному історичному періоді. Протягом *першого періоду* (1917-1939 рр.) діяльність аспірантури здійснювалася за ustalеними вимогами університетських статутів, згодом розгорнулася при науково-дослідних кафедрах під керівництвом відомих учених, а починаючи з 1930 р. – у науково-дослідних інститутах та вищих навчальних закладах. Керівництво та контроль за аспірантурою здійснювали Упрнаука, Укрголовнаука, Центральна аспірантська комісія та забезпечували реалізацію відповідних вимог щодо кандидатів в аспіранти, вступних іспитів, індивідуального плану роботи, форм контролю, терміну навчання. Встановлено, що після завершення підготовки через аспірантуру випускник захищав роботу для одержання диплома про закінчення аспірантського стажу або переходу до категорії наукових співробітників. Вимогу щодо публічного захисту кандидатської дисертації та присудження ступеня кандидата наук було запроваджено в 1934 р. Докторську аспірантуру (докторантуру) затверджено в 1937 р. в Академії наук СРСР і визначено правила прийому та вимоги до вступників, а також започатковано прийом до заочної аспірантури (1939 р.).

Для *другого періоду* (1940-1991 рр.) підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації найбільш характерним було різноманіття її організаційних форм, зокрема: інститут лекційних асистентів у вищих навчальних закладах; інститут наукових кореспондентів у НДІП УРСР;

прикомандирування до аспірантури та докторантури; річна аспірантура; цільова аспірантура. Запроваджено практику надання творчих відпусток, введення посад стажистів-дослідників; переведення на посаду наукового співробітника осіб, які працюють у вищому навчальному закладі для підготовки докторської дисертації. З 1987 р. відновлено докторантуру і, починаючи з 1988 р., уведено в підготовку навчальні плани і програми для аспірантів і здобувачів вищих навчальних закладів, науково-дослідних установ і організацій.

У *третьому періоді* (1991-2010 рр.) основними формами підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів були аспірантура і докторантура, які функціонували при вищих навчальних закладах і наукових установах; інститут здобувачів. Для закінчення дисертаційних робіт здобувачам наукового ступеня надавалися творчі відпустки тривалістю від трьох до шести місяців. Кандидатам наук, які працювали у вищому навчальному закладі і мали вагомі здобутки з певної наукової спеціальності, надавалося право переводитися на посаду наукового співробітника для завершення докторської дисертації. Керівництво та контроль за їхньою діяльністю належить до компетенції Міністерства освіти і науки, у наукових установах НАН України – до її Президії. Охарактеризовано порядок планування, вимоги та порядок вступу до аспірантури і докторантури, терміни навчання, обов'язки та права аспірантів, докторантів і здобувачів, наукове керівництво, підготовку дисертаційного дослідження самостійно, працевлаштування. Проаналізовано генезу інституціонального становлення атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації.

7. У процесі дослідження обґрунтовано тенденції, які сприяли та гальмували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні, і були притаманні для кожного з періодів протягом ХХ – початку ХХІ століття.

До тенденцій *першого періоду* (1917-1939 рр.), які сприяли підготовці фахівців вищої кваліфікації, належать: законодавче і нормативно-правове забезпечення, реформаційна, національна спрямованість, розвиток наукової галузі, розбудова науково-педагогічного простору, зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації. З-поміж тенденцій, що гальмували підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів, доцільно назвати такі: централізація, формування партійно-державного механізму управління наукою, запровадження плановості в науковій діяльності, класово-партійний принцип у доборі кадрів, посилення комуністичної ідеологізації, репресивна, русифікація. Провідними тенденціями цього періоду визначено національну спрямованість із нормативно-правовим забезпеченням, яку поглинули тенденції централізації з класово-партійним принципом у доборі кадрів та посиленням комуністичної ідеологізації.

Тенденціями *другого періоду* (1940-1991 рр.), що сприяли підготовці здобувачів наукового ступеня, є: створення науково-педагогічного простору, зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації, забезпечення якості підготовки здобувачів наукового ступеня, інституціоналізація. З-поміж тенденцій, що гальмували підготовку фахівців вищої

кваліфікації, необхідно виокремити: нормативно-правове забезпечення, централізацію, ідеологізацію, систематичний контроль за підготовкою здобувачів наукового ступеня, екстенсивний розвиток наукового простору, плановість у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів, нерівномірність галузевого розподілу, спеціалізацію, відсутність кар'єрної мотивації, пасивно-репресивну, русифікацію. Провідними тенденціями для цього періоду стали тенденції інституціалізації та ідеологізації з урахуванням змін в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації.

Тенденціями, які сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів у *третьому періоді* (1991-2010 р.), є: законодавче і нормативно-правове забезпечення, євроінтеграційна, прагматична спрямованість, інтенсивне творення педагогічної науки та освіти, посилення науково-методичного забезпечення підготовки фахівців вищої кваліфікації, забезпечення якості підготовки здобувачів наукового ступеня, спеціалізація, зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації. До тенденції, що гальмували підготовку здобувачів наукового ступеня, належать: централізація державного управління і контролю, плановість у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів, зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації, спеціалізація, недостатнє фінансування наукової діяльності та підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів. Провідними тенденціями цього періоду є законодавче і нормативно-правове забезпечення та євроінтеграційна.

Наскрізними тенденціями, які позитивно впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, є розвиток науково-педагогічного простору та зміни в організаційному та кадровому забезпеченні підготовки фахівців вищої кваліфікації.

8. Обґрунтовано, що в НАПН України створено цілісну систему підготовки і атестації наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; сформовано неперервний цикл підготовки кандидатів і докторів у галузі педагогічних і психологічних наук. Доведено провідну роль НАПН України у координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні, науково-методичному забезпеченні (здійснення наукового керівництва, організація науково-практичних заходів, участь у виконанні науково-дослідних робіт, заснування фахових наукових видань), проведенні наукової експертизи нормативно-правових актів з питань науки і освіти, зокрема підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні.

9. Проаналізовано основні підходи до підготовки здобувачів наукового ступеня в країнах ЄС і США та показано, що докторські школи зосереджено в дослідницьких університетах і їхня діяльність спрямована на виконання докторських програм. З'ясовано, що втілення європейської системи наукових ступенів у систему вищої освіти здійснюється на засадах десяти Зальцбургських принципів (2005 р.) із збереженням європейського розмаїття ступенів і врахуванням національних традицій. Змістовий, практичний та організаційний

аспекти професійної підготовки здобувачів докторського ступеня у США регулюють Стандарти вищої освіти.

Визначено перспективні напрями підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні, що потребують вирішення на рівні органів державної влади, вищих навчальних закладів, наукових установ та інших організацій: реалізація на практиці заходів щодо забезпечення якості та ефективності докторської освіти відповідно до Закону України “Про вищу освіту” (2014 р.) та Національної рамки кваліфікацій; визначення компетентнісного змісту докторської підготовки; запровадження структуризованих аспірантських програм; переосмислення провадження наукового керівництва у вітчизняній системі підготовки здобувачів наукового ступеня та використання нових підходів з урахуванням досвіду результативності науково-педагогічної діяльності; створення організаційних структур, зокрема шкіл дипломованих дослідників чи докторських дослідницьких шкіл; забезпечення моніторингу підготовки на третьому (освітньо-науковому) рівні вищої освіти; створення умов для академічної мобільності здобувачів наукового ступеня, організація міжнародних наукових досліджень, вивчення питань щодо реалізації професійної кар’єри осіб з науковим ступенем.

Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Подальших наукових пошуків потребують проблеми щодо підготовки фахівців вищої кваліфікації в НАН України (1918 р. – 2015 р.), тенденції підготовки фахівців вищої кваліфікації за галузями наук; реалізації компетентнісного підходу на третьому циклі вищої освіти; теоретичних і методичних засад досліджень ринку освітніх послуг і ринку праці для прогнозування напрямів підготовки фахівців вищої кваліфікації; запровадження міждисциплінарних навчальних і дослідницьких програм з підготовки здобувачів наукового ступеня.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та навчальні посібники

1. Регейло І. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття : моногр. / І. Регейло. – Київ: Освіта України, 2014. – 704 с.
2. Регейло І.Ю. Підготовка фахівців вищої кваліфікації в Україні у ХХ – ХХІ столітті: історико-педагогічний аспект : навчальний посібник / І.Ю. Регейло. – Київ: Освіта України, 2014. – 200 с.

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

3. Регейло І.Ю. Модернізація підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в аспірантурі та докторантурі наукових установ АПН України в контексті Болонського процесу: досвід, проблеми, перспективи / І. Ю. Регейло, В.І. Луговий, В.А. Семиченко, О.Л. Кононко, О.А. Макаренко // Педагогіка і

психологія. Вісник АПН України. – К.: Педагогічна преса. – №1(58). – 2008. – С.94-102.

4. Регейло І.Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття: історіографічні аспекти / І.Ю. Регейло // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2010. – Вип.7. – С. 189-194.

5. Регейло І.Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів у 20-ті роки ХХ століття в Україні / І.Ю. Регейло // Педагогічний процес: теорія і практика : зб. наук. пр. – К.: Екмо, 2010. – Вип. 1. – С.110-121.

6. Регейло І.Ю. Правове забезпечення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні (1918-2010) / І.Ю. Регейло // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / гол. ред. А.А. Сбруєва. – Суми: СДПУ, 2010. – № 3 (5). – С.60-70.

7. Регейло І.Ю. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації: теоретико-методологічний аспект / І.Ю. Регейло // Вища освіта України №3 (додаток 1) – 2010 р. – Тематичний випуск “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології” / гол. ред. В.П. Андрущенко. – Т.2. – Київ-Рівне: ПП Барішев К.В., 2010. – С.62-69.

8. Регейло І.Ю. Відновлення та розвиток системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні (40-і роки ХХ століття) / І.Ю. Регейло // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2010. – № 3. – С.23-30.

9. Регейло І.Ю. Тенденції розвитку системи підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у 50-60-х рр. ХХ ст. / І.Ю. Регейло // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія №57. Педагогічні науки: реалії та перспективи. – Випуск 27 : збірник наукових праць / за ред. В.П. Сергієнка. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. – С.254-262.

10. Регейло І.Ю. Здійснення наукового керівництва підготовкою здобувача наукового ступеня третього (докторського) циклу / І.Ю. Регейло // Вища освіта України. – Додаток 2 до № 3, том II (27). – 2011 р. – Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору” – С.546-553.

11. Регейло І.Ю. Підготовка фахівців за докторськими програмами у США / І.Ю. Регейло // Неперервна професійна освіта: теорія і практика / науково-методичний журнал. – 2011. – Випуск 1. – С.116 – 121.

12. Регейло І.Ю. Формування науково-дослідницької компетентності здобувача наукового ступеня третього (докторського циклу) / І.Ю. Регейло // Вища освіта України № 3 (додаток 1) – 2011 р. – Тематичний випуск “Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології”. – Т.1 – С.95-104.

13. Регейло І.Ю. Підготовка кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ столітті: історіографія і джерельна база дослідження проблеми / І.Ю. Регейло // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: зб.

наук. статей / Ред. кол. : І.П.Аносов (гол. ред.) та ін. – Мелітополь. – 2011. – Вип.6. – С.271-281.

14. Регейло І.Ю. Соціальний портрет сучасного аспіранта: результати педагогічного дослідження / І.Ю. Регейло // Інтеграція вищої школи України до європейського та світового освітнього простору / Вища освіта України № 1 (додаток 1). – 2012 р. – С.376-382.

15. Регейло І.Ю. Психосоціальні аспекти європейського нагляду за докторськими програмами / І.Ю. Регейло // Порівняльно-педагогічні студії : науково-педагогічний журнал. – 2012 р. – № 3 (13) липень-вересень – С. 39-44.

16. Регейло І.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в оцінюванні наукових досліджень учених в університеті / І.Ю. Регейло // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: зб. наук. пр. / [редкол. Л.Б. Лук'янова (голова) та ін.]; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К.; Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2012. – Вип. 5. – С.286-293.

17. Регейло І.Ю. Становлення та розвиток професійної підготовки наукових працівників та викладачів вузів України (перша половина 1920-х рр.) / І.Ю. Регейло // Історико-педагогічний альманах. – Вип. II. – 2012 р. – С.114-120.

18. Регейло І.Ю. Ступенева підготовка фахівців вищої кваліфікації у вітчизняних університетах (XIX– початок XX ст.) / І.Ю. Регейло // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць. – К.: ТОВ Вид. підпр. “Едельвейс”, 2013. – Вип. 1. – С. 141-154.

19. Регейло І.Ю. Підготовка та атестація наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні (1964-1989 рр.) / І.Ю. Регейло // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. праць / [за ред. проф. В.І. Сипченка]. – Вип. L.XI. – Слов'янськ : ДДПУ. 2013. – С.269 – 284.

20. Регейло І.Ю. Тенденції докторської підготовки в європейському освітньому просторі / І.Ю. Регейло // Порівняльно-педагогічні студії: науково-педагогічний журнал. – 2013 р. - № 2 (16) квітень-червень. – С. 158-165.

21. Регейло І.Ю. Розвиток докторської освіти в інноваційному суспільстві / І.Ю. Регейло // Наукові записки. Серія “Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є.І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. – № 4. – С.62-68.

22. Регейло І.Ю. Проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації: зарубіжний і вітчизняний досвід / І.Ю. Регейло // Вища освіта України № 3 (додаток 2) – 2013 р. – Тематичний випуск “Європейська інтеграція вищої освіти України в контексті Болонського процесу”. – С. 43-52.

23. Регейло І.Ю. Підготовка фахівців вищої кваліфікації в Україні в 1930-1939 рр. / І.Ю. Регейло // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогіка. – Мелітополь. – 2014. – 1(12). – С. 81-90.

24. Reheilo I. Trends in Qualified Research and Research Pedagogical Staff Training in Ukraine in the 1990's / Iryna Reheilo // The Advanced Science Journal. – United States. – 2013, December. – P.23-31.

25. Reheilo I. Trends of specialists of higher qualification training in Ukraine in 1919-1929 / Iryna Reheilo // *Humanum. International Social and Humanistic Studies*. Warszawa. – 2013. – No. 10 (1). – P.165-185.

26. Регейло И.Ю. Основные тенденции подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Советской Украине / И.Ю.Регейло // *Международное научное сотрудничество, образование и культура*. – Ростов-на-Дону: Summa-Rerum. – 2014. – №1(2). – С.54-65.

27. Reheilo I. Preconditions of specialists professional training through post-graduate study in Ukraine (1930-1939) / Iryna Reheilo // *The Advanced Science Journal*. – United States. – 2014. – Issue 8. – P.12-17.

28. Регейло И.Ю. Основні форми підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні у 1945-1957 рр. / І.Ю. Регейло // *Неперервна професійна освіта : Теорія і практика* // *Науково-методичний журнал*. – 2014. – Випуск 1-2. – С. 88 – 94.

29. Регейло И.Ю. Становление национальной системы аттестации научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине в 1920-е гг. / И.Ю.Регейло // *Білімберудегі менеджмент. Менеджмент в образованні*. – Республика Казахстан. – 2014. – № 3 (74). – С. 64-70.

Праці апробаційного характеру

30. Регейло И.Ю. Формування науково-дослідницької компетентності здобувача наукового ступеня: європейські і національні проекти / І.Ю. Регейло // *Компетентнісний підхід у сучасній університетській освіті : збірник наукових праць*. – Рівне : НУВГП, 2011. – С. 79-86.

31. Регейло И.Ю. Підготовка науково-педагогічних кадрів у системі університетської освіти: досвід незалежної України / І.Ю. Регейло // *Наука та освіта в сучасному університеті в контексті міжнародного співробітництва : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2011 р.)*. – Маріуполь, 2011. – 565 с. – С. 365-367.

32. Регейло И.Ю. Історіографічні аспекти підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні / І.Ю. Регейло // *Наукові праці : науково-методичний журнал*. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип.141. – Т.153. Педагогіка. – С.30-34.

33. Регейло И.Ю. Сучасні підходи до здійснення наукового керівництва докторськими програмами в Європейському освітньому просторі / І.Ю. Регейло // *Педагогічна компаративістика – 2012: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст : збірник матеріалів семінару*. – ІОД НАПН України, 2012 р. – С. 115-117.

34. Регейло И.Ю. Якість підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації: європейський та національний підходи / І.Ю. Регейло // *Управління якістю вищої освіти : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (4 квітня 2012 р.)*. – Маріупольський державний університет, 2012. – [Електронний ресурс]. – <http://mdu.in.ua/news/fld.16mb.com>.

35. Регейло І.Ю. Теорія і практика наукового керівництва докторськими програмами в досвіді зарубіжних країн / І.Ю. Регейло // Становлення і розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи : зб. наук. праць / за ред. В. Кременя, Т. Левовицького. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. – С.331-343.

36. Регейло І.Ю. Сучасний аспірант: реальність і перспективи / І.Ю. Регейло // Освіта впродовж життя: вимоги часу: збірник матеріалів IV Всеукраїнських педагогічних читань присвячених пам'яті видатного вченого-педагога Олени Степанівни Дубинчук [колектив авторів]. – К.: Едельвейс, 2012. – С.217 – 221.

37. Оцінювання наукових досліджень учених університетів: зарубіжний та вітчизняний досвід / І.Ю. Регейло // Гуманітарний вісник. – Додаток 1 до Вип.27. – Том I (34) : Тематичний випуск “Вища освіта України у контексті інтеграції до Європейського освітнього простору”. – К. : Гнозис, 2012. – С. 348-359.

38. Регейло І.Ю. Формування європейської культури наукового керівництва докторською підготовкою / І.Ю. Регейло // Вища освіта України – Додаток 3 до № 1, Том II. – 2012 р. – Тематичний випуск “Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання”. – С.356-364.

39. Регейло І.Ю. Забезпечення якості докторської підготовки в європейських університетах / І.Ю. Регейло // Педагогічна компаративістика – 2013: трансформації в освіті зарубіжжя та український контекст : мат. наук.-практ. семінару (Київ, 10 червня 2013 р.) / Інститут педагогіки НАПН України / За заг. ред. О.І. Локшиної. – Київ: Педагогічна думка, 2013. – С.160-162.

40. Регейло І.Ю. Розвиток докторської освіти в XXI столітті в країнах Західної Європи / І.Ю. Регейло // Інноваційність у науці і освіті : наукове видання до ювілею професора, доктора хабілітованого Франтішека Шльосека / [В.Кремень (голова редкол.), С.Куніковські (заст. голови), Н.Ничкало (заст. голови)] ; упоряд. : Н.Ничкало; І.Савченко : Хмельницький національний університет. – К. : Богданова А.М., 2013. – С.353-361.

41. Регейло І.Ю. Підготовка на третьому циклі вищої освіти в умовах трансформаційних змін / І.Ю. Регейло // Тенденції розвитку вищої освіти в Україні: європейський вектор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта (20-21 березня 2014 року). – Ялта : РВНЗКГУ, 2014. – Ч. 1. – С. 270-275.

42. Регейло І.Ю. Пошуки нової моделі та продуктивних форм організації професійної підготовки фахівців через аспірантуру в перше десятиліття радянської влади в Україні / І.Ю. Регейло // 1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи : зб. матер. Міжнарод. наук. конф. / М-во освіти і науки України, Національна академія педагогічних наук України, Київ. Ун-т ім. Б.Грінченка, Благодійний фонд сприяння розвитку освіти ім. Б. Грінченка; за заг. ред. В.О. Огнев'юка ; [ред.-кол.: В.О. Огнев'юк,

Л.Л. Хоружа, С.О. Сисоєва, Н.М. Чернуха, О.С. Зубченко]. – К.: Київ. Ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – 286-297.

43. Iryna Reheilo. *Periodyzacja historii kształcenia wysoko wykwalifikowanych pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych w Ukrainie / I. Reheilo // Interdyscyplinarność pedagogiki i jej subdyscypliny* Pod redakcją Zofii Szaroty I Franciszka Szloska. – Radom : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, 2013. – P.728-742.

АНОТАЦІЇ

Регейло І.Ю. Тенденції підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

У дисертації вперше здійснено цілісний ретроспективний аналіз генези підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття. З'ясовано стан дослідження проблеми підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації у вітчизняній та зарубіжній педагогічній теорії. Проаналізовано базові поняття та представлено концепцію дослідження тенденцій підготовки здобувачів наукового ступеня в Україні у ХХ – на початку ХХІ століття. Обґрунтовано в обраних хронологічних межах основні періоди та етапи підготовки фахівців вищої кваліфікації в Україні. Виявлено передумови, що впливали на підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів у кожному історичному періоді. Охарактеризовано законодавчі та нормативно-правові акти підготовки фахівців вищої кваліфікації. Проаналізовано організацію та особливості підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в кожному історичному періоді. Досліджено тенденції, які сприяли підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, та гальмували її протягом ХХ – початку ХХІ століття. Розкрито роль Національної академії педагогічних наук України у підготовці наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації. Окреслено перспективні напрями підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХІ столітті.

Ключові слова: науковий ступінь, кандидат наук, доктор наук, аспірантура, докторантура, фахівці вищої кваліфікації, здобувачі наукового ступеня, тенденції, передумови, педагогічна освіта та наука, перспективні напрями.

Регейло И.Ю. Тенденции подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине в XX – в начале XXI века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.04 - теория и методика профессионального образования. - Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. - Киев, 2015.

Проанализировано состояние изучения проблемы подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине в XX – в начале XXI века в отечественной и зарубежной педагогической теории.

Осуществлен теоретический анализ базовых понятий исследования, который позволил их классифицировать на две группы: понятия, которые объясняют генезис субъектов подготовки и понятия, связанные с процессом и результатом подготовки научных и научно-педагогических кадров. Определено, что подготовка научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации – это специально организованный процесс обучения лиц в аспирантуре, докторантуре высших учебных заведений, научных учреждений и получения высшей квалификации по специальностям, необходимым для обеспечения учебного и / или исследовательского процесса в высших учебных заведениях, научных учреждениях и научной и научно-педагогической деятельности в интересах развития науки и высшего образования в Украине. Обоснована классификация историко-педагогических источников по проблемам подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации по характеру представленной информации. Разработана концепция исследования тенденций подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине в XX – в начале XXI века, основанная на принципах системного, системно-хронологического, историографического, культурологического, аксиологического, акмеологического подходов.

Обоснована периодизация подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине в XX – в начале XXI века. Первый период (1917-1939 гг.) – формирование партийно-государственной системы подготовки и аттестации научно-педагогических кадров высшей квалификации, второй период (1940-1991 гг.) – системный характер подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации; третий период (1991-2010 гг.) – формирование и становление национальной системы подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в независимой Украине. Каждый период конкретизирован в этапах.

Выявлены социально-политические, образовательные, научно-организационные предпосылки, влияющие на подготовку научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в Украине, для каждого исторического периода.

Охарактеризованы законодательные и нормативно-правовые акты подготовки специалистов высшей квалификации и показано, что эволюция

нормативно-правового регулирования их подготовки на основе централизации, унификации и огосударствления носила непрерывный характер.

Проанализированы организация и особенности подготовки научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации в каждом историческом периоде, а также генеза институционального становления научных степеней и процесса аттестации специалистов высшей квалификации, раскрыто их содержание.

В процессе исследования обоснованы тенденции, которые способствовали или задерживали подготовку научных и научно-педагогических кадров в Украине, и были присущи в каждом из периодов избранных хронологических рамок. Тенденциями, положительно влияющими на подготовку научных и научно-педагогических кадров высшей квалификации на протяжении XX – начала XXI века, являются развитие педагогического образования и науки в республике и изменения в организационном и кадровом обеспечении подготовки специалистов высшей квалификации.

Показана роль Национальной академии педагогических наук Украины в подготовке специалистов высшей квалификации, в которой создана целостная система и сформирован полный цикл их подготовки. Определены внешние и внутренние факторы, влияющие на подготовку соискателя ученой степени в системе НАПН Украины. Раскрыта деятельность Межведомственного совета по координации научных исследований в области педагогических и психологических наук в Украине, которая способствовала интеграции академического и вузовского секторов.

Проанализированы основные подходы к подготовке соискателей ученой степени в странах ЕС и США, показано, что организация докторских программ направлена на усиление докторских школ в исследовательских университетах. Очерчены перспективные направления подготовки соискателей ученой степени в Украине в начале XXI века.

Ключевые слова: научная степень, кандидат наук, доктор наук, аспирантура, докторантура, специалисты высшей квалификации, соискатели ученой степени, тенденции, предпосылки, педагогическое образование и наука, перспективные направления.

Reheilo I. Trends in Preparing the Research and Research Pedagogical Staff of Higher Qualification in Ukraine in the 20th and Early 21st Centuries. – Manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Professional Education. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

The integral retrospective analysis of the research and research pedagogical staff of higher qualification preparing genesis in Ukraine in the 20th and early 21st centuries is made in the thesis for the first time. The state of studying the problem of preparing the research and research pedagogical staff of higher qualification in the domestic and

foreign educational theory is ascertained. The basic concepts are analyzed and the conception of researching the trends in preparing scientific degree applicants in Ukraine in the 20th and early 21st centuries is presented. Main periods and stages of specialists of higher qualification preparation in Ukraine in the chosen time frame are grounded. The preconditions influencing the research and research pedagogical staff of higher qualification for each historical period are revealed. The legislative and regulatory acts on preparing the specialists of higher qualification are characterized. The organization and peculiarities of preparing the research and research pedagogical staff of higher qualification on each historical period are analyzed. Trends which helped the research and research pedagogical staff of higher qualification preparing at each historical stage and hindered it during the 20th and early 21st centuries are investigated. The role of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine in the research and research pedagogical staff of higher qualification preparing is enclosed. Promising directions of research and research pedagogical staff of higher qualification preparing in Ukraine in the 21st century are outlined.

Keywords: scientific degree; Candidate of Sciences (PhD); Doctor of Sciences; postgraduate studies (aspirantura); doctoral studies; specialists of higher qualification; scientific degree applicants; trends; preconditions; pedagogical education and science; promising directions.